

Adam Kozak

"Najstarsze księgi miejskie Głównego Miasta Gdańska z XIV i początku XV wieku. Studium kodykologiczne",
Marcin Grulkowski, Warszawa 2015 :
[recenzja]

Roczniki Historyczne 82, 252-255

2016

Artykuł został opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

autor odnalazł w źródłach, choć ich imiona, funkcje oraz chronologia występowania pozwalają podejrzewać, że bracia traktowani przez autora jako różne osoby to faktycznie te same postaci. Niejasny jest pogląd autora na fundamentalny przecież problem wezwania kościoła klasztorowego łączących dominikanów. Najpierw – w „Zarysie dziejów łączącego konwentu dominikańskiego” (s. 27) – przyjmuje, że świątynia ta od samego początku nosiła podwójne wezwanie św. Stanisława i św. Doroty. W następnym szkicu (s. 43) zapomina o tej deklaracji i twierdzi stanowczo, że kościół był dedykowany samej św. Dorocie. Inną wersję wezwania kościoła (św. Dorota Dziewica i Męczennica oraz św. Stanisław Biskup i Męczennik) odnajdujemy w rozprawkach o średniowiecznym i nowożytnym uposażeniu klasztoru (s. 105 i 113). W szkicu o roli ksiąg miejskich autor proponuje kolejną wersję wezwania (św. Stanisław Biskup i Męczennik oraz św. Dorota Panna i Męczennica). Gdyby szkice zawarte w każdej z części książki zostały ułożone według klucza chronologii ich publikowania, można by się przynajmniej zorientować, kiedy autor zmienił zdanie w tej sprawie, ale tak niestety nie jest. Szkice są prawdopodobnie (to domysł, T. Stolarczyk bowiem się w tej kwestii nie wypowiada) ułożone wedle kryterium rzeczowego (następujące po sobie rozprawki o propozografii czy uposażeniu klasztoru), co – jak widać – chyba nie było najlepszym pomysłem.

W sumie lektura dominikańskich „Analektów” pióra Tomasza Stolarczyka przynosi mieszane uczucia. Owszem, nie da się zaprzeczyć, że w niektórych szkicach autor przetaił szlak, podejmując badania nad problematyką, która nie cieszyła się dotąd specjalnym uznaniem znawców średniowiecznych i nowożytnych dziejów klasztorów dominikańskich z ziem polskich. Jednak fakt, że w mało kreatywny sposób wtłoczył do jednego tomu prace, które są powszechnie dostępne i nie do końca przemysłał konsekwencje takiego zabiegu, nakazuje postawić pytanie o sensowność opublikowania tej książki.

Krzysztof Kaczmarek (Poznań)

MARCIN GRULKOWSKI, Najstarsze księgi miejskie Głównego Miasta Gdańska z XIV i początku XV wieku. Studium kodykologiczne (Studia i Materiały do Dziejów Kancelarii w Gdańsku, t. 1), Polskie Towarzystwo Historyczne, Instytut Historii PAN, Wydawnictwo Neriton, Warszawa 2015, ss. 546 + 8 ilustracji.

Recenzowana praca stanowi podsumowanie wieloletnich już, mimo stosunkowo młodego wieku Autora, studiów nad księgami miejskimi Gdańska. Jej podstawą jest rozprawa doktorska obroniona w 2009 r. na Wydziale Historycznym Uniwersytetu Gdańskiego (promotor Beata Możejko). Już na pierwszy rzut oka zauważyć można jednak, że została ona uzupełniona nie tylko o bieżącą literaturę, lecz także o wyniki nowszych, częściowo publikowanych już osobno badań Autora (przykładowo: Definicja i klasyfikacja ksiąg miejskich. Księgi w kancelariach miast obszaru Hanzy, w: *Nauki pomocnicze historii. Teoria, metody badań, dydaktyka*, Warszawa 2013, s. 119-148; *Die Kämmererbücher der Danziger Rechtstadt in der zweiten Hälfte des 14. und im 15. Jahrhundert – ein neues Editionsprojekt*, w: *Editionswissenschaftliches Kolloquium 2013. Neuere Editionen der sogenannten „Ego-Dokumente” und andere Projekte in den Editions-wissenschaften*, Toruń 2015, s. 295-319). Prezentowana książka jest jednocześnie pierwszym tomem nowej, ambitnie zakrojonej serii wydawniczej *Studia i Materiały do Dziejów Kancelarii w Gdańsku*, w której prócz monografii publikowane mają być także edycje źródłowe niewydanych dotąd średniowiecznych i wczesnonowożytnych ksiąg urzędowych gdańskich gmin miejskich.

Książka podzielona jest na dwie zasadnicze części, z których każda mogłaby być właściwie odrębną pracą. Pierwsza obejmuje trzy rozdziały, ale właściwy jej trzon stanowią rozdziały II (Pojęcie i podział ksiąg miejskich w świetle dotychczasowych badań i ich nowe propozycje, s. 58-94) oraz III (Metodologia badań ksiąg miejskich, s. 95-172). Część ta poświęcona jest przede wszystkim historii badań nad księgami miejskimi (głównie w krajach niemieckojęzycznych, choć uwzględniona została również literatura czeska oraz w znacznie mniejszym stopniu polska – tu wykorzystano jedynie prace odnoszące się do miast pruskich) oraz ogólniejszym rozważaniom

teoretycznym. Autor proponuje tu m.in. własną klasyfikację ksiąg miejskich, z podziałem na księgi *sensu stricto* i księgi stanowiące pomoce kancelaryjne, przy czym do tej drugiej kategorii zaliczone zostały chociażby księgi praw, formularze, kopiarusze, kroniki miejskie (s. 91-94). Wypracowuje także definicję księgi miejskiej w wąskim tego pojęcia znaczeniu (s. 77-79), w której cechy konstytutywne stanowią: 1) forma kodeksu, 2) budowa zewnętrzna w postaci kompletu składek, 3) urzędowy charakter treści, 4) wpisy jako elementy budowy wewnętrznej. Znaleźć tu można również dalsze propozycje klasyfikacji ksiąg miejskich (ze względu na treść czy układ wpisów, s. 137-152), a także próby wypracowania ogólnego modelu funkcjonowania księgi miejskiej w kancelarii (definicje kolejnych pojęć – „przestrzeń pisarska”, „wpis”, „grupa wpisów”; wyróżnienie faz użytkowania poszczególnych ksiąg; omówienie kontekstów działalności pisarzy miejskich, którymi były m.in. ich doświadczenie i wykształcenie czy też obowiązujące w danej kancelarii przepisy i zwyczaje). Na uwagę zasługują także postulaty badawcze Autora („zainteresowanie kodeksami miejskimi nie powinno ograniczać się tylko do opisu ich formy zewnętrznej, lecz przede wszystkim prowadzić do pełnego określenia przeznaczenia, funkcji i sposobów ich użytkowania” – s. 96) oraz idące za nimi propozycje metodologiczne, dotyczące przede wszystkim składowych wzorcowego opisu rękopisu (standardowemu opisowi oprawy, materiału pisarskiego, układu składek, ewentualnych filigranów czy schematu pisarskiego winno towarzyszyć również przedstawienie przemian w użytkowaniu rękopisu zmierzających do najbardziej racjonalnego wykorzystania przestrzeni pisarskiej, próba określenia powiązań pomiędzy poszczególnymi księgami użytkowymi w danej kancelarii oraz charakterystyka wpisów pod względem treści i funkcji – s. 107-108).

Rozważania te oparte są nie tylko na analizie najstarszych ksiąg miejskich Głównego Miasta Gdańska i odnoszącej się do nich literatury przedmiotu, ale przede wszystkim na przepracowaniu przez M. Grulkowskiego ogromnego dorobku nauki niemieckiej oraz żmudnych studiów porównawczych nad księgami innych miast „z kręgu oddziaływania prawa niemieckiego” (niestety nigdzie nie sprecyzowano tego ogólnego pojęcia; polskiego czytelnika dziwić może chociażby częstsze odwoływanie się tu do analogii płynących z miast czeskich niż koronnych). Wydaje się jednocześnie, czego nie zauważa chyba sam Autor, że zaproponowana przezeń metodologia i system pojęciowy (pomimo jego znacznego formalizmu) będą miały znaczenie nie tylko w przyszłych badaniach nad księgami miejskimi, ale stanowią mogą również punkt wyjścia w pracach dotyczących ksiąg urzędowych innej proveniencji (chociażby państwowej czy kościelnej). Jest to jeden z punktów, który stanowi o dużej wartości omawianej pracy.

Z rozważaniami tymi słabo w istocie wiąże się rozdział I (Najstarsze księgi Głównego Miasta Gdańska jako przedmiot badań historycznych, s. 19-57), który stanowi raczej rozwinięcie i uzupełnienie zbyt ogólnikowego wstępu (s. 9-15). Sam Autor zaliczył go co prawda do pierwszej, „teoretycznej” części pracy, jednak przedstawiona tu problematyka (stań badań i prac edytorskich nad księgami Głównego Miasta Gdańska, przemiany ustrojowe gminy, dzieje archiwum miejskiego) kieruje czytelnika raczej w stronę kwestii szczegółowych, prezentowanych dopiero w drugiej części książki. Dotyczy to zwłaszcza zarysowania ram chronologicznych (wyznaczonych przez założenie najstarszej księgi gruntowej w 1357 oraz podporządkowanie Głównego Miasta zakonowi krzyżackiemu w 1416 r.), które odnoszą się wyłącznie do rozdziałów zawartych w części drugiej. Podobnie rzecz ma się z omówieniem podstawy źródłowej, którą stanowi 11 ksiąg miejskich założonych przed 1416 r., przy czym wyłączone zostały księga cła funtowego z lat 1409 i 1411 jako produkt administracji krzyżackiej oraz polipytki, niespełniające definicji księgi miejskiej; dla dopełnienia obrazu zebrano natomiast informację o księgach niezachowanych, lecz niewątpliwie niegdyś istniejących (s. 50-55).

Zasadniczy trzon części drugiej stanowią dwa rozdziały: IV (Wygląd zewnętrzny najstarszych ksiąg miejskich Głównego Miasta Gdańska, s. 175-244) oraz V (Układ wewnętrzny najstarszych ksiąg miejskich Głównego Miasta Gdańska, s. 245-443). Ten ostatni zajmuje niemalże $\frac{2}{5}$ objętości książki. Oba zbudowane są według podobnego schematu. Autor przedstawia najpierw (rozdział IV) opis kodykologiczny kolejnych ksiąg (opis oprawy, budowa księgi, schemat pisarski), a dopiero potem (rozdział V), znowu księga po księdze, osobno omawia ich treść i funkcje. Utrudnia to niestety czytelnikowi lekturę oraz zrozumienie powiązań pomiędzy

budową książki (np. dołożona składka) a jej treścią (zespół wpisów o innej treści niż reszta książki). Pomimo to drobiazgowość i nowoczesność tej części wykładu zasługuje jednak na wielki podziw: znaleźć można tu szczegółowe schematy przedstawiające układ kart w poszczególnych składkach, dokładne opisy filigranów wraz z próbą ich identyfikacji (ubolewać można jednak, że w pracy, być może ze względów technicznych, brakuje ich reprodukcji), rozpoznanie makulatury pergaminowej użytej do umocnienia szwów w księgach, liczne wykresy prezentujące chociażby czynności administracyjne i sposób ich dokumentowania, wreszcie tabele, w których przedstawiono szczegółowo treść omawianych ksiąg. W zastosowanej metodzie narracji tkwi jednak pewna przesada – Autor nie poprzestaje na przedstawieniu schematu układu kart i składek w rękopisach za pomocą jednego typu wykresu (według tzw. schematu „U”), lecz nieomalże identyczny zakres danych podaje jeszcze za pomocą formuły zaproponowanej przez Franka M. Bischoffa (przypominającej równanie matematyczne) oraz (w przypadku kodeksów pergaminowych) diagramu wypracowanego przez marburską szkołę nauk pomocniczych historii (wszystkie metody omawia sam M. Grulkowski na s. 100-107). W pracy, mającej niewątpliwie ambicje metodologiczne, należałoby oczekiwać rozstrzygnięcia, która z tych metod najlepiej nadaje się do prezentacji skomplikowanej często budowy rękopisów ksiąg urzędowych. Zbędne w monografii wydają się też tak rozbudowane tabele (zajmują one ponad 80 stron w rozdziale V), czytelnik nie odnosi bowiem szczególnej korzyści, poznając tak szczegółowo sposób opisu działek miejskich w Głównym Mieście Gdańsku (tabela 17, s. 278-284 – zdecydowanie wystarczyłby sam opis metody oraz krótki cytat źródłowy) czy też zawartość ogólnej książki rady miejskiej z lat 1380-1412 (tabela 20, s. 336-356 – tu także można było zadowolić się syntetycznym opisem), nie dowodzą one też żadnej tezy Autora. Prowadzi to nie tylko do zbędnego rozwlękania pracy, ale – co znacznie ważniejsze – pod taką masą szczegółowych informacji giną ustalenia ogólniejsze, jak chociażby te prezentujące cechy wspólne ksiąg poszczególnych serii (s. 197 n., 202, 234 n.), zasady użytkowania ksiąg gruntowych (s. 301-303), zmieniające się funkcje ksiąg ogólnych rady (s. 377-380), procedurę poboru podatków (s. 396-398), bądź funkcjonowanie kamlarii (s. 434-436, 442 n.). Omawiając rozdziały IV i V, trzeba koniecznie zauważyć, że niewątpliwie broniłyby się one jako wstępy krytyczne do edycji poszczególnych rękopisów, tyko tam bowiem, w połączeniu z tekstem źródłowym, pracowicie wychwytywane przez Autora szczegóły i zawirowania w budowie ksiąg nabrałyby odpowiedniej wymowy. W monografii natomiast oczekiwać należałoby raczej skupienia się na kwestiach problemowych, a nie na samym opisie. Być może dobrym wyjściem byłoby stworzenie klasycznego (nawet bardzo rozbudowanego) katalogu najstarszych ksiąg miejskich Głównego Miasta Gdańska (chociażby w załączniku do pracy), w którym ujęte zostałyby informacje o oprawach, budowie, treści itd. W takiej sytuacji w części opisowej można byłoby skupić się jedynie na wyjaśnianiu powstałych wątpliwości, śledzeniu związków między księgami czy rozpoznawaniu ich funkcji.

Pewne rozczarowanie przynosi ostatni, VI rozdział książki, noszący problemowy tytuł *Księgi miejskie Głównego Miasta Gdańska jako system kancelaryjny* (s. 444-465). Skupia się on jednak raczej na prezentacji modeli rozwoju systemów kancelaryjnych w miastach Hanzy (wyróżniono trzy takie systemy: biorący początek od księgi gruntowej, wychodzący od innego typu księgi szczegółowej oraz zapoczątkowany przez księgę ogólną). Dopiero pod koniec (s. 463-465) Autor wraca do Gdańska, aby przedstawić wyłącznie linie rozwojowe tamtejszych ksiąg gruntowych i ogólnych rady, a także wykazać „występowanie w Gdańsku podobnych do innych ośrodków mechanizmów rozwoju systemu kancelaryjnego”. M. Grulkowski dopiero w zaskakująco krótkim, jak na rozmiary całej pracy, zakończeniu (s. 466-468) zwraca wyraźnie uwagę, że rozwój systemu kancelaryjnego Głównego Miasta Gdańska, zapoczątkowanego przez księgę ogólną i gruntową, jest nietypowy, stanowi bowiem połączenie pierwszego i trzeciego z wyróżnionych modeli.

Pracę zamyka obszerna bibliografia (s. 469-523), stanowiąca dowód wielkiej erudycji Autora i jego starannego przygotowania do prowadzonych badań, oraz indeks osobowy (s. 533-546). Brakuje natomiast indeksu nazw miejscowych, dzięki któremu prezentowana książka, tak szeroko wykorzystująca metodę porównawczą, mogłaby stać się dodatkowo przewodnikiem wiedzy o kancelariach miast Hanzy (i nie tylko). Na pochwałę zasługuje umieszczenie w tekście ponad

30 reprodukcji kart i zapisek z ksiąg miejskich Głównego Miasta Gdańska, co znacząco ułatwia śledzenie prezentowanych w pracy wywodów.

Na zakończenie wypada zgodzić się z werdyktem jury Nagrody Studiów Źródłoznawczych imienia Stefana K. Kuczyńskiego, które uhonorowało niniejszą pracę jako drugą z najlepszą w 2015 r. książkę z zakresu źródłoznawstwa i nauk pomocniczych historii. Przedstawione wyżej uwagi odnoszą się bowiem zasadniczo jedynie do metody wykładu i nie podważają wagi oraz trafności ustaleń M. Grulkowskiego, kluczowych niewątpliwie dla dalszych badań nad kancelarią Głównego Miasta Gdańska i jej wytworami. Zawarte w rozdziałach II i III ogólniejsze rozważania pojęciowo-metodologiczne sprawiają dodatkowo, że do książki tej będą długo jeszcze sięgać badacze wszelkich średniowiecznych ksiąg urzędowych.

Adam Kozak (Poznań)

MADLENA MAHLING, *Ad rem publicam et ad ignem. Das mittelalterliche Schriftgut des Rigaer Rats und sein Fortbestand in der Neuzeit* (Studien zur Ostmitteleuropaforschung, Bd. 33), Verlag Herder Institut, Marburg 2015, ss. XIV + 474.

Prezentowana praca, będąca nieco zmienioną wersją dysertacji doktorskiej, obronionej na Freie Universität Berlin w roku akademickim 2012/2013 (promotor Matthias Thumser), stanowi przykład nowego podejścia do problematyki badań nad średniowiecznym urzędowym piśmiennictwem miejskim. Przedmiotem zainteresowania Autorki były zatem nie tylko wytworzone przez kancelarię radziecką w XIII-XVI w. (za cezurę końcową średniowiecza przyjęto tradycyjną dla Inflant datę 1561) dokumenty, korespondencja i księgi urzędowe, ale również sposób ich gromadzenia (reguły porządkowania, warunki przechowywania, tworzenie repertoriów i innych pomocy archiwalnych całości lub tylko wybranej części omawianego zespołu; tu w kręgu zainteresowania Autorki znalazły się również dokumenty, których rada była jedynie odbiorcą) i ich wykorzystanie (konteksty urzędowe lub polityczne, w których sięgano do średniowiecznych archiwaliów) od wczesnych czasów nowożytnych aż do współczesności. Ważnym celem było też zrozumienie przyczyn, które spowodowały, że część omawianego zbioru akt uległa zniszczeniu (celowemu bądź przypadkowemu) lub całkowitemu zapomnieniu. Szczegółowe założenia pracy prezentuje wstęp (s. 1-16). Niewątpliwie spory wpływ na takie ujęcie problemu badawczego miał udział Madlery Mahling w zespole prowadzącym prace nad Liv-, Est- und Kurländisches Urkundenbuch (kolejny tom ma ukazać się w połowie 2017 r.: Abt. 1, Bd. 13: 1472-1479, hg. von Klaus Neitmann, Matthias Thumser, bearb. von Madlena Mahling, Klaus Neitmann), gdzie jednym z ważniejszych zadań było dokładne rozpoznanie nowożytnych odpisów, regestów i wzmianek o średniowiecznym, często już niezachowanym w oryginale, materiale dyplomatycznym.

Książka, zgodnie z prezentowanymi wyżej założeniami, podzielona jest na dwie części. Pierwsza (s. 17-132), obejmująca średniowiecze (podzielone tu na omówiony osobno XIII w. oraz okres późniejszy), skupia się przede wszystkim na przedstawieniu kompetencji rady (i tekstów prawnych, na których opierał się ustrój miasta), poszczególnych sfer jej działalności oraz wytworach piśmiennych, które je dokumentowały (zarówno tych zachowanych, jak i tych, które są znane tylko z informacji pośrednich). Obok tego Autorka zwraca uwagę na pewne generalia: wskazuje, że na szerokie wykorzystanie pisma w XIII w. w czynnościach administracyjnych i sądowniczych rady wpływ miały szybki wzrost liczby ludności (z ok. 1000 w 1210 r. do 6000-7000 w 1286 r.), napływ osadników z Gotlandii i miast północnoniemieckich oraz powstała najpewniej w tym czasie szkoła katedralna (s. 22). M. Mahling opowiada się także za powstaniem kancelarii krótko po lokacji miasta w 1201 r. (dowodząc tego miało przyłożenie pieczęci miejskiej do dokumentu z 1226 r. oraz, co stanowi niewątpliwie znacznie lepszy probierz, prowadzenie już w ostatniej ćwierci XIII w. ksiąg urzędowych – s. 23-24). W XIV-XVI stuleciu obserwowalny był oczywiście znaczący przyrost produkcji dokumentacji, który zdaniem Autorki stymulowany był dodatkowo przez rosnące kompetencje rady miejskiej, organizowanie się mieszkańców w cechy i gildie, które były stroną w stosunkach z radą, członkostwo miasta w Hanzie, reformację, zajmowanie przez